Sv. Trojica

Slika 549. Sv. Trojica prije obnove 1924. godine

Slika 550. Vanjština poslije obnove 1971. godine

IME I POLOŽAJ

Najstariji podatak o imenu crkve nalazi se u popisu zemalja ženskoga benediktinskog samostana iz 1060.-1080. godine, u kojem se spominje *terra sanctis trinitatis*.[722] Predio u kojem se nalazi crkva zove se *Sutrojice*, što je ranosrednjovjekovni toponim sanktoremskog podrijetla.[723]

Na ulomcima liturgijskog namještaja iz crkve spominje se i ime arkanđela Mihovila, koji bi također mogao biti jedan od naslovnika. Izneseno je, štoviše, i mišljenje prema kojemu je upravo sv. Mihovil glavni titular crkve.[724]

Sutrojice su predio na sjevernoj strani Splitskog poluotoka koji na zapadnoj i sjevernoj strani graniči s obalnim predjelima *Poljud, Lora* i *Supaval*, a na istočnoj strani s predjelom *Glavičine.* S južne je strane stambena jedinica *Skalice.*

Neposredno istočno od crkve prolazi danas Sutrojičin put, s kojeg je i glavni prilaz građevini.

Na položaju crkve otkriveni su ostaci jedne antičke građevine s polukružnom eksedrom.

POVIJESNA VRELA I HISTORIOGRAFIJA

Osim prvoga spominjanja imena krajem XI. stoljeća, crkvu sv. Trojice bilježe i druga pisana vrela i stari planovi. Pod imenom Svetog Trojstva (....*terram prope Sanctam Trinitatem*....) spominje se i u popisu zemalja splitskog kaptola na početku XIII. stoljeća.[725] Posjeti crkvi sv. Trojice spominju se i u nadbiskupskim vizitacijama, a u onoj nadbiskupa Cosmija iz 1683. navodi se i "nedavni popravak o trošku arhiprezbitera".[726]

U povijesnoumjetničkoj literaturi na crkvu sv. Trojice prvi je upozorio T. G. Jackson godine 1887., kada je objelodanio najranije arhitektonske snimke građevine.[727] Njegovi snimci nisu sasvim točni; nisu zabilježena izobličenja, a nije točno ucrtan ni svod kupole, koju je autor pretpostavio iako u njegovo doba ona više nije postojala, nego je tada vrh crkve završavao ravnim zidom tambura.

722 I. Kukuljević, Codex diplomaticus I, 169.
723 M. Marasović-Alujević (2002.), 13.
724 N. Jakšić (2004.b), 281-282.
725 I. Ostojić (1975.), 41.
726 B. Damjanić-Brešan (1994.), 78.
727 T. G. Jackson (1887.), II, 72-74.

Slika 551. Unutrašnjost poslije obnove 1971.

F. Radić[728] i Alačević[729] pokušali su vlastitim nacrtima 1891. godine ispraviti Jacksonovu netočnost, ali su od jedne krajnosti, tj. negiranja tambura, došli do druge, jer su potpuno odbacili mogućnost postojanja kupole. Iste je godine započelo i prvo iskopavanje položaja crkve, kada su nađeni najznačajniji ulomci kamenog namještaja.[730] Kada je 1914. godine društvo "Bihać" otkupilo crkvicu, stvoreni su uvjeti za njezin popravak, koji se već tada pokazao neodgodivim.[731] Ipak je do prvoga konzervatorskog zahvata došlo tek 1924. godine,[732] kada je učvršćen zid i obnovljena sjeverozapadna apsida, koja je bila najviše porušena, učvršćeni krovovi apsida i poravnat tambur.

U međuvremenu je crkva sv. Trojice u Splitu privukla i pozornost mnogih drugih autora koji su pisali o ranosrednjovjekovnom graditeljstvu. Oni nisu bili suglasni u dvama najvažnijim pitanjima: izvornog izgleda i vremena gradnje. Povodeći se za Jacksonom, većina je autora (Jelić, Bulić i Rutar,[733] Monneret de Villard,[734] Vasić,[735] Strzygowski[736] i Iveković[737]) smatrala da je crkva bila presvođena kupolom. Glede datiranja, većina autora smatra je građevinom IX. st., dok je Karaman datira potkraj XI.,[738] a Iveković u VI. stoljeće, vezujući je i vremenski a ne samo oblikom za zadarsku krstionicu.[739]

S tipološke točke gledišta sv. Trojicu u Splitu razmatrao je Dyggve u okviru svoje studije o centralnim građevinama u Dalmaciji.[740]

Konzervatorski zavod za Dalmaciju poduzeo je 1948. radove na crkvi, o kojima je izvijestio C. Fisković.[741] Tada je otkopan i uređen prostor s istočne strane crkve i pronađeni su ostaci antičke građevine, istražena je unutrašnjost i otvoreni prvobitni prozori, koji su ranije bili zazidani. Tijekom iskopavanja na istočnoj strani nađen je veći broj arhitektonskih ulomaka. Dublji arheološki slojevi u unutrašnjosti crkve nisu se tada istraživali.

J. Marasović, T. Marasović i M. Marasović poduzeli su 1949.-1950. godine iscrpno arhitektonsko istraživanje crkve. Izrađeni su detaljni arhitektonski snimci, proučena je konstrukcija, prvobitni izgled i razvitak građevine. Rezultati toga rada djelomice su prikazani 1958. u raspravi T. Marasovića, koji je tipsko podrijetlo protumačio utjecajem zadarske krstionice kao svojevrsnog prototipa za cijelu skupinu dalmatinskih heksakonhnih crkava.[742] Windfeld-Hansen usporedio je crkvu sv. Trojice u Splitu, kao i druge dalmatinske predromaničke građevine iste tipske skupine, s heksakonhnom građevinom koju je proučavao u cemeterijalnom kompleksu Praetextat u Rimu.[743]

Rezultati zajedničkog istraživanja troje autora objavljeni su 1971. u monografiji s potpunom arhitektonskom dokumentacijom i odgovarajućim nacrtima pretpostavljenoga izvornog stanja.[744] Najvažniji zaključci odnose se na slijed gradnje: od najstarije građevine pokrivene kupolom, rušenja kupole i pri-

728 F. Radić (1891.), Četiri starohrvatske bogomolje u Primorskoj županiji (Parathalassia), *Viestnik h. a. d.* XIII, Zagreb, 20-22, 45-47.

729 G. Alačević (1891.), La edicola della ss Trinità alle Paludi di Spalato, *Bull. Dalm*, XIV, 55-56.

730 L. Jelić / F. Bulić / S. Rutar (1894.), 188-215.

731 Arhiv Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, br. 76/14, 102/14, 8/14.

732 Izvještaj Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, *VAHD*, XLVII-XVIII, Split 1925., Prilog VI, str. 9-10.

733 L. Jelić / F. Bulić / S. Rutar (1894.), 188, 215.

734 U. Monneret de Villard (1910.), 80-81.

735 M. Vasić (1922.), 21, 75, 87.

736 J. Strzygowski (1927.), 137-140; (1929.), 229-259.

737 M. Iveković (1937.), Krstionica kod stolne crkve sv. Stošije u Zadru i vrijeme gradjenja njezina i sv. Donata, *Rad JA*, knjiga 258, Zagreb, 12-13.

738 Lj. Karaman (1943.), 96-98.

739 M. Iveković (1937.), 12-13.

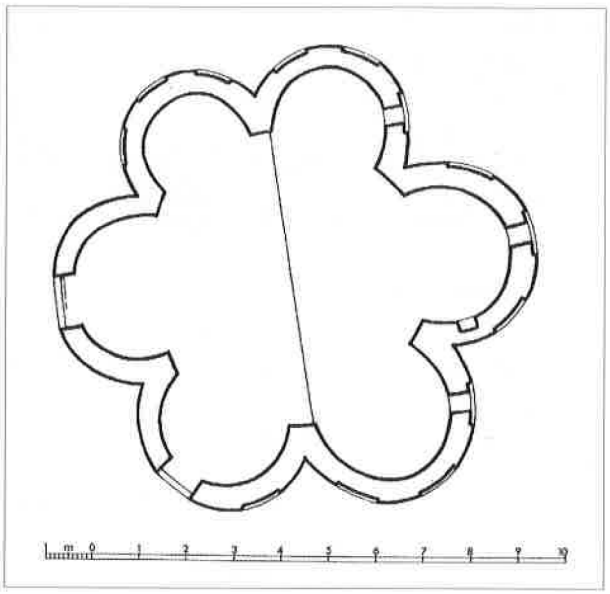
740 E. Dyggve (1933.), 7.

741 C. Fisković (1949.).

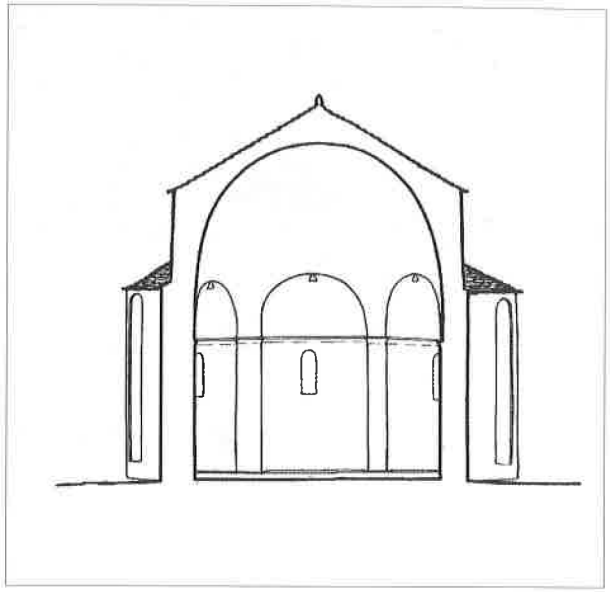
742 T. Marasović (1958.), II, Spomenici.

743 H. Winfeld-Hansen (1969.), L' hexaconque funeraire de l'area sub divo du cemetiere de Pretextat a Rome, *AAAH*, IV, 61 i d.

744 J. Marasović / T. Marasović / M. Marasović (1971.).

Slika 552. Tlocrt u razini prizemlja (J. Marasović)

Slika 553. Presjek sjever–jug (J. Marasović)

vremenog pokrivanja nižim krovom, do podizanja ravnoga tambura s drvenom konstrukcijom, po svoj prilici još u okviru ranoga srednjeg vijeka. Na osnovi te studije Zavod za zaštitu spomenika iz Splita poduzeo je 1972. temeljite konzervatorske radove u kojima je istražena unutrašnjost i obnovljena kupola.[745]

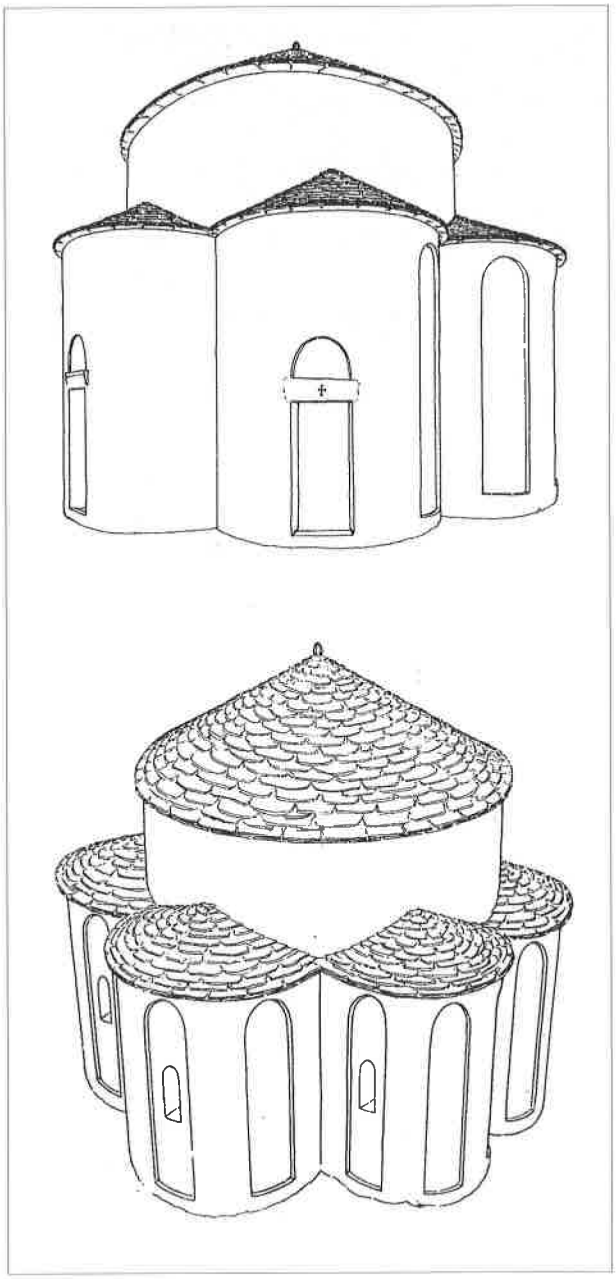
Crkvu je potom tipološki obradio T. Marasović 1979.[746] godine u morfološkoj klasifikaciji predromanike u Dalmaciji, te 1985. u okviru rasprave o regionalnim tipovima.[747] U studiji o starohrvatskoj arhitekturi iz 1987. crkvi sv. Trojice znatnu pažnju posvećuje i V. Goss,[748] koji na osnovi ulomaka tumači vrijeme gradnje dvjema fazama: prvom iz druge polovice VIII. st. i drugom između sredine IX. i XI. stoljeća. Splitsku Sv. Trojicu Ž. Rapanić, koji je već 1958. proučio ulomke iz crkve,[749] povezao je 1987. s drugim građevinama istoga tipa, smatrajući da su one djelo iste radionice i iste generacije graditelja iz IX. stoljeća.[750] M. Pejaković objašnjava orijentaciju crkve (kao i svih drugih građevina što ih je proučavao) pravcima sunčevih zraka kroz njezine otvore na karakteristične dane solsticija i ekvinocija, kojima u ovom slučaju priključuje i zrake na dan svetoga Dujma, zaštitnika grada,[751] dodajući pritom i modularnu analizu samoga tlocrta. Analizom mjera crkve sv. Trojice bavio se i P. Vežić u svojoj studiji o centralnim građevinama, kod kojih nalazi isti modularni sustav kao i u zadarskoj krstionici kao prototipu cijele skupine.[752] M. Jurković je pozornost u tipološkoj raspravi upravio na funkciju šesterolisnih građevina, pa se u tom kontekstu osvrnuo i na Sv. Trojicu, koju datira u VIII./IX. stoljeće, stavljajući je na početak duljega kronološkog raspona dalmatinskih šesterolisnih crkava.[753]

M. P. Flêche-Morgues, P. Chevalier i A. Piteša u katalogu predromaničke skulpture iz splitskog Arheološkog muzeja objavili su i popratili crtežima dijelove liturgijskog namještaja iz crkve sv. Trojice.[754]

Crkva je našla svoje mjesto i u katalogu karolinške građe (2000.), gdje ju je prikazao M. Jurković.[755]

Pitanjem njezina naslovnika i izgledom njezine oltarne ograde bavio se i N. Jakšić, koji je za ulomke iz crkve sv. Marije na Poljudu predložio izvorno podrijetlo iz obližnje Sv. Trojice, u kojoj je, kako je već rečeno, prepoznao sv. Mihovila kao glavnog naslovnika.[756]

745 D. Marasović / V. Marčić / F. Oreb / A. Peršen (1995.), 70-71.
746 T. Marasović (1978.), 31-34.
747 T. Marasović (1985.), 135-158.
748 V. Goss (1987.), 106-107.
749 Ž. Rapanić (1958.), 96-124.
750 Ž. Rapanić (1987.), 173-174.
751 M. Pejaković (1996.), 68-79.
752 P. Vežić (1981.), 323-380.
753 M. Jurković (1995.a), 225-240.
754 M. P. Flêche-Morgues / P. Chevalier / A. Piteša (1993.), 212.
755 M. Jurković (2000.), Crkva sv. Trojice, kraj 8. ili početak 9. stoljeća, *HiK*, II, 140-141.
756 N. Jakšić (2004.b), 281-282.

Slika 554.a, b: Izvorni izgled (prema J. Marasoviću)

Proučavajući podrijetlo građe iz Arheološkog muzeja, A. Duplančić je 2007. donio svojevrsnu "inventuru" ulomaka koji su pripadali splitskoj Sv. Trojici.[757] Među njima su i ulomci jednog ciborija, za koji je T. Marasović pretpostavio da je izvorno pripadao katedrali a zatim je ustupljen Sv. Trojici, kao što je bio slučaj i s nekim drugim primjerima liturgijskog namještaja.[758]

OPIS

Stanje sačuvanosti

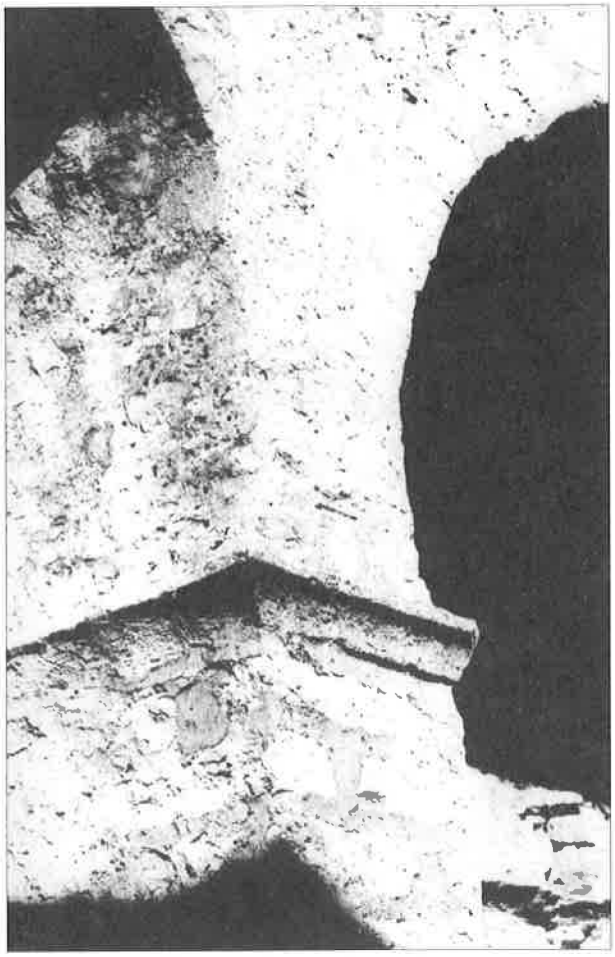
Bez krova nad glavnim prostorom, crkva je dugo bila zapuštena i izvan funkcije, ali je restauratorskim radovima 1972. obnovljena i danas je u kultnoj uporabi.

Orijentacija

Crkva je pravilno orijentirana, s ulazom na zapadnoj i oltarom na istočnoj strani, a njezina os, koja prolazi sredinom ulaza na zapadu i prozora na istoku, gotovo se poklapa s idealnim pravcem Z–I.

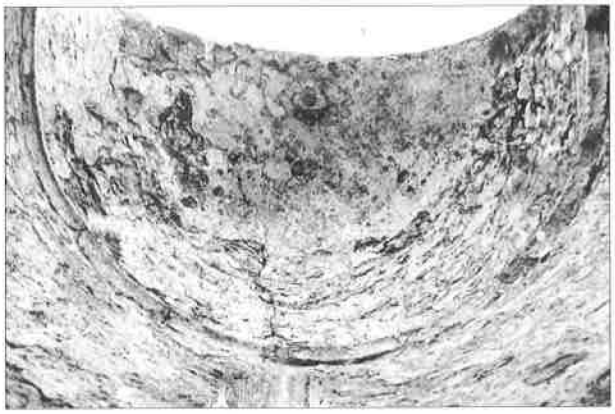
Mjere

Najveća vanjska dužina crkve, mjerena po glavnoj osi, iznosi 10,30 m, a najmanja je udaljenost suprotnih pilona među apsidama u unutrašnjosti 5,90 m. Vanjski promjer kružne osnove (bez apsida) u prosjeku iznosi oko 7,40 m, a unutarnji su promjeri apsida različiti, od 2,10 do 2,80 m. Prosječna je debljina zidova apsida 55 cm.

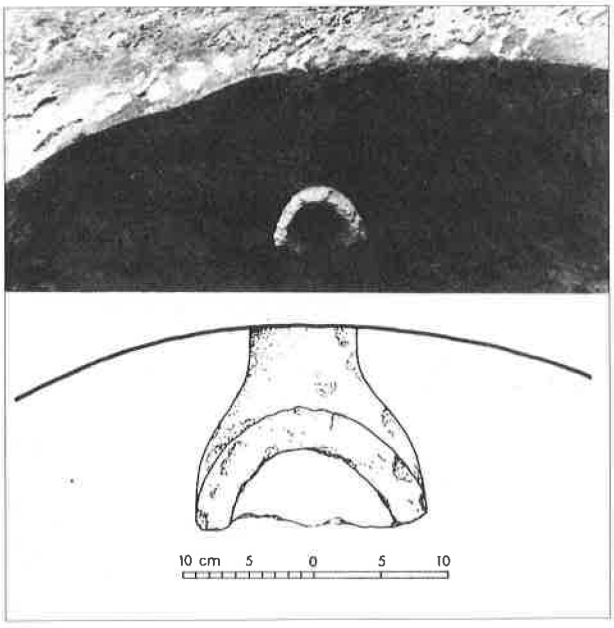

Slika 555. Pilon među apsidama

[757] A. Duplančić (2007.), 183.
[758] T. Marasović (2011.), u tisku.

Slika 556. a, b, c: Patere u svodovima apsida

Slika 557. Crtež patere

Građa

Crkva je zidana priklesanim lomljencima od kamena vapnenca lokalnoga podrijetla. Komadi su pretežno dugi 20-30 cm, postavljeni u nepravilnim redovima i vezani obilnom količinom maltera (od kreča i pijeska). Mjestimice je sačuvan obložni sloj žbuke na vanjskim i unutarnjim zidnim plohama. Na zapadnoj konhi vidi se ugrađena antička *spolia*.

Arhitektura i konstrukcija

Tlocrtni je oblik crkve šesterolist (heksakonha). Šest polukružnih konha okružuje osnovu, koja ima oblik deformirane kružnice. Kružnu osnovu čini šest pilona među susjednim apsidama, nad kojima se diže kupola u obliku polukugle, uokvirena izvana valjkastim tamburom i pokrivena čunjastim krovom od kamenih ploča.

Apside su također u tlocrtu nepravilne, različitih veličina, presvođene polukupolama i pokrivene kamenim pločama. S vanjske su strane raščlanjene plitkim nišama, koje završavaju polukružnim lukom pod samom strehom apsidnoga krova. Niše su pravilno razmještene na vanjskim površinama istočne polovice crkve. Jugoistočna, istočna i sjeveroistočna apsida imaju po tri niše, sjeverozapadna konha (restaurirana 1924.) ima ih danas dvije, jugozapadna samo jednu, dok je zapadna konha bez niša.

Na podu je obnovljeni kameni pločnik, povišen za jednu stepenicu u istočnoj polovici crkve. Restauracijom 1972. godine ostavljena je mogućnost podizanja dijela pločnika da bi se pokazala polukružna eksedra ranije antičke građevine. U istočnoj je apsidi postavljen jednostavan oltar sa stupom i menzom, a prema pretpostavljenom izvornom obliku.

Patere

U tjemenu svodova triju apsida kao i u ulaznoj (zapadnoj) konhi ostali su uzidani ulomci kamenih zdjela (patera), oblikovanih kao izvrnuti kaleži. Ulomak još jedne patere nađen je iskopavanjem u crkvi.

Vijenci

Na početku polukupola konhi ostao je u čitavoj unutrašnjosti uzidan vijenac jednostavne kose konkavne profilacije.

Akroterij

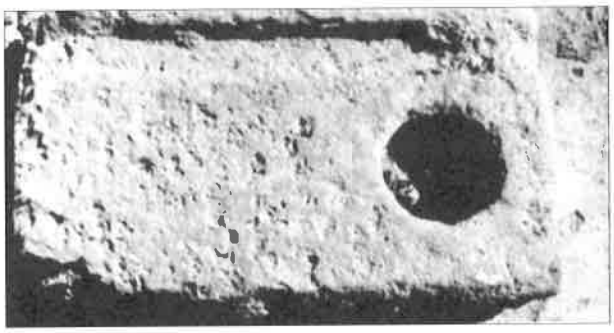
Iskopavanjem je pronađen akroterij od vapnenca, vjerojatno s vrha crkvenog krova.

Otvori

Na zapadnoj strani crkve nalaze se dva ulaza: jedan na zapadnoj, a drugi na jugozapadnoj konhi. Tri apside istočnoga dijela crkve imaju po jedan prozorski otvor presvođen polukružnim nadvojem. Svi su prozori usmjereni točno prema istoku, zatvoreni prilikom posljednjih restauratorskih radova tankim kamenim pločama.

Zapadni ulaz uokviren je monolitnim dovratnicima i nadvratnikom koji je s unutarnje strane ukrašen motivom antičkog astragala. Iznad nadvratnika blagi je rasteretni luk, povrh kojeg se s vanjske strane primjećuju tragovi polukružnoga rasteretnog luka.

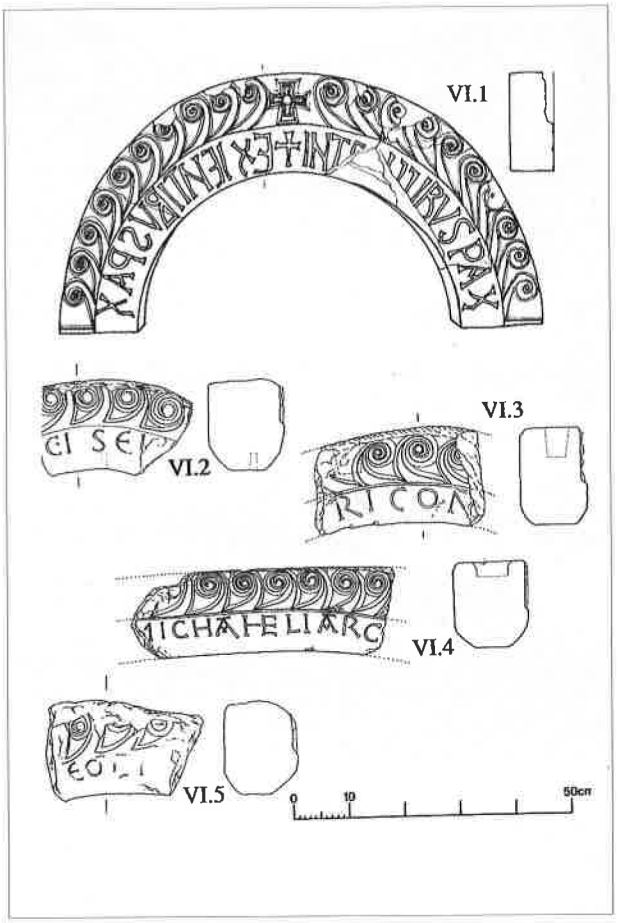
Jugozapadna vrata imaju zidane dovratnike i monolitni nadvratnik s uklesanim križem po sredini

Slika 558. Prag vrata

Slika 559. Južna vrata

Slika 560. Luk i ulomci drugih lukova oltarne ograde

vanjskog lica. Iznad nadvratnika također je polukružni rasteretni luk, građen malim, radijalno postavljenim kamenim kvadrima.

Dvama ulazima pripadala su i tri pronađena ulomka crkvenoga praga.

Prozorskim otvorima pripadala su dva ulomka rešetkaste transene.

Liturgijski namještaj

Istraživanjem crkve u različitim razdobljima pronađeno je više ulomaka oltarne ograde i drugih arhitektonskih dijelova:

Ulomak polukružnoga luka od vapnenca ukrašen je kukama u gornjoj zoni, koje su simetrično okrenute u odnosu na središnji plitkoreljefni grčki križ. Ista pojava dolazi do izražaja i u donjoj zoni s natpisom, gdje simetrično u odnosu na središnji uklesani križ na lijevoj strani teče natpis obratno okrenutim slovima *EXIENTIBU(us pax)* +, a na desnoj *INTANTIBUS P(ax).*

Ulomke mramornih lukova oltarne ograde karakterizira suženi donji profil. U gornjoj su zoni jednotrupe kuke, a u donjoj fragmenti natpisa:

a) MICHAELI ARC(hangelo)..... b) ..RICON....
c) ..CISEU... d) ..EO EN.....

Na manjem je ulomku od vapnenca natpis: *(cum fi) LIO ME(o).*

Na jednom je ulomku natpis u dva reda:
IOH(ANNE) / AE.

Ulomak pilastra ukrašen je povijenom troprutom lozicom iz koje izbijaju razgranati cvjetovi, a na borduri je motiv tordiranog užeta.

Dva ulomka pluteja ukrašena su pleternim motivima s istaknutim gornjim letvama ispunjenim troprutim pletenicama. Glavni ukrasni motiv na jednoj ploči čini veći krug i dijagonalno postavljeni i isprepleteni manji krugovi. Unutar većeg kruga naziru se ljiljani i ptice. Na drugoj je ploči glavni motiv koncentrične kružnice, isprepletene s dijagonalnim vrpcama. Letve su ukrašene dvostruko ispreplete-

Slika 561. Stupić oltarne ograde

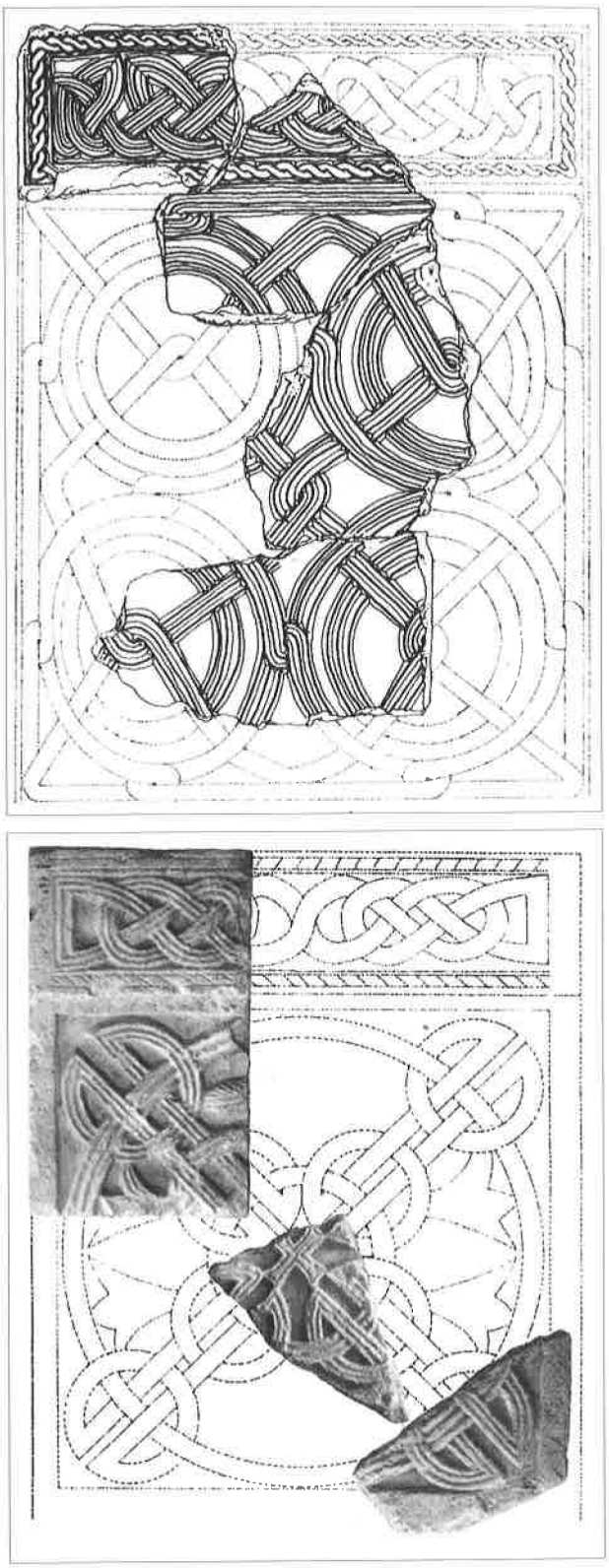

Slika 562. Ulomak pilastra

nom troprutom pletenicom, obrubljenom na jednom pluteju s gornje i s donje strane motivom užeta, a na drugom jednoprutom pletenicom sa svih strana.

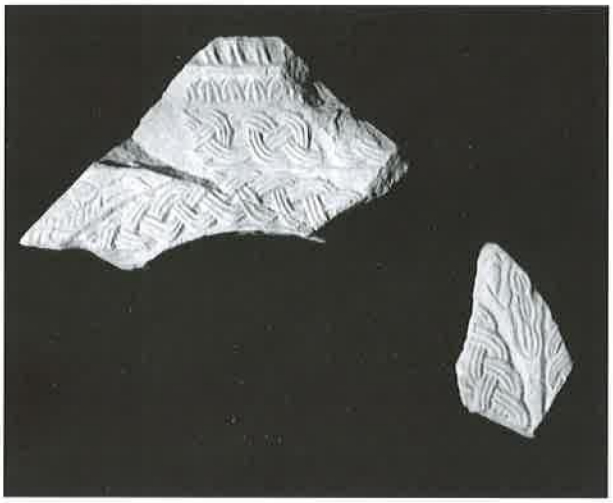
Stupić oltarne ograde osmerokutna tlocrta sačuvan je s monolitno isklesanim kapitelom na vrhu, ali mu nedostaje donji dio. Na četiri ugla kapitela glatki su listovi, a među njima polje s po dvjema sučelice okrenutim dvotrupim volutama. Pod kapitelom je tropruti *torus*.

Ulomci koji pripadaju jednom ciboriju već su spomenuti u opisu splitske katedrale jer se ukrasi sasvim podudaraju s ulomcima dvaju drugih ciborija, ukrašenih na isti način. Na vrhu su košare kuke,

Slika 563.a ,b: Ulomci pluteja, sačuvani ostaci i rekonstrukcija

pod njima listovi istaknutog kimationa, dok polukružni luk prati dvostruko isprepletena tropruta pletenica. U srednjem se prostoru razabire lik paune i učvorene kružnice. Duplančić je ustvrdio da

Slika 564. Ulomci ciborija

ulomci nesumnjivo pripadaju Sv. Trojici,[759] ali sam iznio pretpostavku da su onamo dospjeli nakon što je bio demontiran ciborij iz katedrale.[760]

ZAKLJUČCI

Izvorni izgled i tipska pripadnost

U svom izvornom izgledu crkva sv. Trojice u Splitu bila je presvođena kupolom nad središnjim tamburom, kako je i restaurirana 1972. godine. Ostaje otvorenim pitanje je li i vanjska strana tambura bila raščlanjena plitkim nišama poput vanjštine apsida i poput sačuvanog crteža tipski bliske crkve sv. Marije u Trogiru.

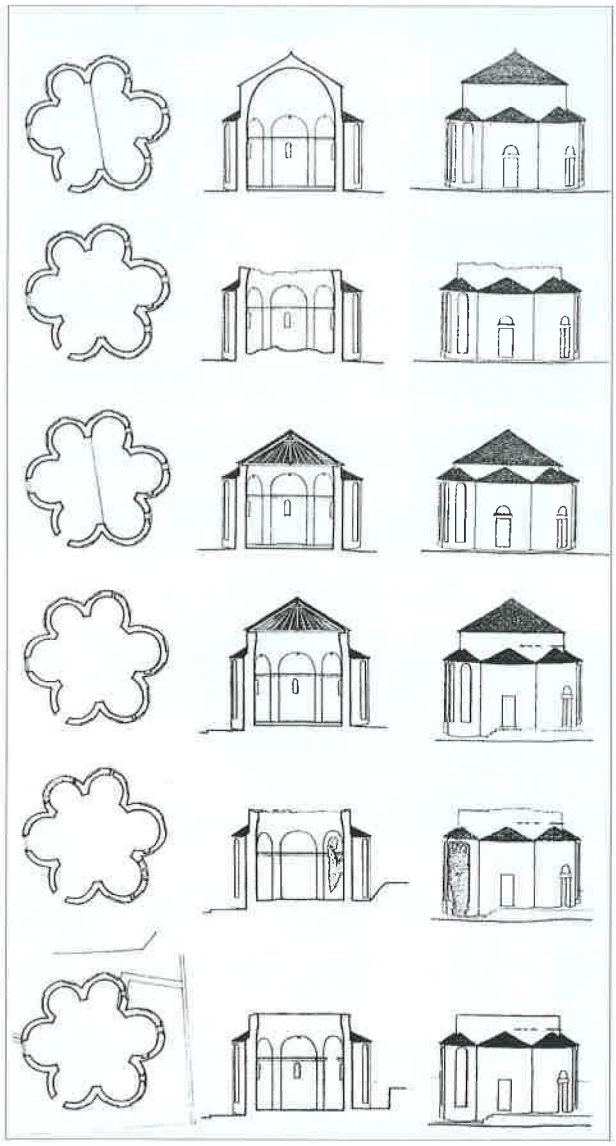
Crkva sv. Trojice najbolje je sačuvani primjer karakterističnoga tipa šesterokonhnih građevina, od kojih je dosada poznato deset više ili manje sačuvanih građevina.

Prezbiterij je dijelila oltarna ograda visokoga tipa s trabeacijom koju su činile grede i tri polukružna luka iznad svakog ulaza u prostor apside.

Vrijeme gradnje

Isprava iz 1060.-1080. jest *terminus ante quem* za određivanje vremena gradnje crkve sv. Trojice. Ostali su elementi datiranja: oblik, način gradnje i oltarna ograda.

Oblikom se crkva sv. Trojice vezuje uz karakterističnu tipsku skupinu dalmatinske predromanike. Za

Slika 565. Razvojne faze crkve (prema J. Marasoviću)

većinu građevina te skupine smatra se da su sagrađene u IX. st., a crkva sv. Marije u Trogiru jednim je povijesnim podatkom datirana u početak VIII. stoljeća.[761]

Način gradnje svojstven je širem razdoblju od VIII. do XI. st., ali su pretežito manji lomljenci i odsutnost pravilnosti u redovima zidova znakoviti za raniji predromanički period VIII. ili IX. stoljeća.

Ulomci oltarne ograde potkrepljuju pretpostavku o ranijem nastanku crkve u okviru ranosrednjovjekovnog razdoblja, jer se svojim ukrasnim elementima i osobito karakterističnim profilom skošenoga donjeg polja izrazito vezuju uz luk iz Kaštel Sućurca, koji je epigrafskom analizom svrstan u spomenike VIII. stoljeća.[762]

[759] A. Duplančić (2007.), 172-173.
[760] T. Marasović (2011.), u tisku.
[761] T. Marasović (1994.), 179.
[762] M. Barada (1940.), 401-418.

Sažetak razvitka

1. Najraniji građevni sloj čine ostaci građevine s polukružnom eksedrom iz rimskog razdoblja.

2. Na tom je mjestu sagrađena, vjerojatno u drugoj polovici VIII. stoljeća, crkva sv. Trojice, kojoj natpis na oltarnoj ogradi spominje i sv. Mihovila, pa je logična pretpostavka da je arkanđeo bio sunaslovnik crkve.

3. U jednom razdoblju ranoga srednjeg vijeka srušila se kupola crkve, koja je privremeno bila pokrivena niskom drvenom konstrukcijom i kamenim krovom.

4. Taj je krov ubrzo povišen, također nad drvenom konstrukcijom, možda oko XI. stoljeća. Neki dijelovi namještaja mogli bi pripadati i toj fazi, uključujući i ciborij, dopremljen iz splitske katedrale.

5. Tijekom XIX. stoljeća građevno je stanje crkve znatno degradirano, pa je počelo i djelomično urušavanje.

6. Restauratorskim zahvatom obnovljena je 1924. godine sjeverozapadna apsida.

7. Crkva je obnovljena prema prvobitnom izgledu restauratorskim radovima 1972. godine, pa je otada ponovno u kultnoj uporabi.

LITERATURA

ALAČEVIĆ, G. (1891.), 55-56; DUPLANČIĆ, A. (2007.), 174-184; DYGGVE , E. (1933.), 7; M. P. FLÊCHE-MORGUES et al. (1992.), 212, sl. I, 2; GOSS, V. (1987.), 196-197; JACKSON, T. G. (1887.), II, 72-74; JELIĆ, L. / BULIĆ, F. / RUTAR, S. (1894.), 188-215; JURKOVIĆ, M. (1995.a), 225-240; (2000.), Crkva sv. Trojice, kraj 8. ili početak 9. stoljeća, *HiK*, II, 140-141; KARAMAN, LJ. (1943.b), 96-98; MARASOVIĆ, D. / MARČIĆ, V /. OREB, F. / PERŠEN, A. (1995.), 70-71; MARASOVIĆ, J. / MARASOVIĆ, T. / MARASOVIĆ, M. (1971.); MARASOVIĆ, T. (1958.), 8-14; (1978.), 31-34; (1985.), 135-158; (1994.), 56--57, 265; MONNERET DE VILLARD, U. (1910.), 80-81; PEJAKOVIĆ, M. (1996.), 68-79; RADIĆ, F. (1891.), 20-22, 45-47; RAPANIĆ, Ž. (1987.), 173-174; STRZYGOWSKI, J. (1927.), 222-259; VASIĆ, M. (1922.), 21, 75, 87; VEŽIĆ, P. (1981.), 323-380; WINFELD-HANSEN, H. (1969.), 61-94.